

Договір. Тому то унії, як такої, в той час не було. Вона настала з часом в наслідок Советського Союзу, коли повстали римо-католики українці і заснували Українську Римо-Католицьку Церкву. Саме це є Унія з Римом. Вони взяли все римо-католицьке за своє, натомість Київська Церква 1596 року не підпорядкувалася нікому, а створила свої власні умови, які Папа визнав, і які разом з ним були прийняті.

Коли уважно читати артикули Берестейського Договору 1596 року, то можна зауважити на тому, що Українська Київська Церква дає свої умови Папі, а не Папа Українській Київській Церкві. Це вже нами згадано вище.

Володар Володимир Великий охрестився своїми священослужителями і чітко розрізнив тоді Церкву від Держави, більше того, Церкві навіть дав десятину, щоб вона могла себе саморядити. На жаль, скоро в ситуацію церковного життя втрутилася Візантія. Згодом, переписуючи книги, повикидали з них все, що могли, і так зробили Київську Церкву залежною від Візантії. Треба мати на увазі, що у Візантії Патріарх підлягав імператорові, і це в той час, коли в Україні-Русі цього за володаря Володимира ми не бачимо. Після його смерті Візантія скоро загарбала церковну владу.

Спроби усамостійнити Київську Церкву ми мали в 1051 році. Потім в 1147 році Ізяслав вивів давньоукраїнську Церкву з прямого підпорядкування Візантії. За цими подіями йде Берестейський Договір 1596 року, далі – Проголошення Української Автокефальної Православної Церкви у 1920-их роках, а остання подія – проголошення в 1992 році Київського Патріархату. Останні дві події поставали зорієнтованими наглядно проти російського загарбання Української Церкви. Різні часи, але одна ідея: вернутися до Святої Київської Церкви часів володаря Володимира Великого, **усамостійнення цієї Церкви**. Кожне стримління треба належно оцінити, щоб виявити прагнення поєднатися знову в Одну Українську Київську Церкву. І це буде закінченням процесу устремління нашої страждаючої за Єдність і Самостійність Української Христової Церкви.

Микола Шкрібляк (Чернівці)

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОТРИДЕНТСЬКОГО ГУМАНІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ РЕНЕСАНСНОГО СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНЦІВ

У статті здійснено комплексний історіософський аналіз польського впливу на формування ренесансних ідей та їх відображення в світоглядній структурі українського народу. Витлумачено основні чинники проникнення ідей гуманізму на етнічні землі України-Руси, їх зміст та ідейно-світоглядні джерела і висвітлено ступінь їхнього впливу

на конфесіалізацію церковно-релігійного життя українського народу в ренесансний період.

Ключові слова: Ренесанс, ренесансні ідеї, гуманізм, світогляд, унійна доктрина, конфесіалізації.

Mykola Shkribliak

INFLUENCE OF EUROPEAN HUMANISM AFTER TRENTO CONCILIUM ON THE UKRAINIAN RENAISSANCE WORLDVIEW FORMATION

The article presents a comprehensive analysis of historiosophical Polish influence on the formation of Renaissance ideas and their reflection in ideology structure of the Ukrainian people. The author analyzes the basic ideas of humanism factors that penetrated into ethnic Ukraine – Rus lands, their point and the ideological sources and highlights the extent of their impact on the denomination and religious life of the Ukrainian people in the renaissance period.

Keywords: Renaissance, Renaissance idea, humanism, worldviev, uniate doctrine, denomination.

Актуальність теми. Вхідження України в європейський цивілізаційний процес і духовно-культурний простір актуалізує питання наукового, історіософського аналізу польського впливу на формування ренесансних ідей та їх ініціацію в світоглядній структурі українського народу.

Сьогодні, як ніколи, помітне зростання філософського осмислення ідей і проблем Української державності, національної церковності, релігійної ідентичності у контексті формування передренесансного і власне ренесансного світогляду українського народу. Це можна пояснити передусім тим, що як тоді, так і тепер, український соціум перебуває у пошуку надійних орієнтирів свого цивілізаційного поступу. У цьому зв'язку загострюється проблема висвітлення місця та ролі представників політичної і духовної еліт у боротьбі за означені ідеали, що спонукає науковців докладати чимало зусиль для вивчення багатьох суспільно значущих проблем і, зокрема цієї, якій ми присвятили власне дослідження.

Для розв'язання означеної проблеми українські вчені приклали чимало зусиль. Зроблені важливі кроки на шляху до філософського осмислення релігійного чинника у геополітичних устремліннях еліт України в добу Середньовіччя (О. Борисова), українського месіанізму (І. Пасічник та П. Кралюк), етнокультурної царини духовно-релігійних обрисів української ментальності в передренесансну епоху (А. Колодний, Л. Филипович, С. Хрипко) і власне ренесансної (В. Литвинов, Д. Чижевський, М. Попович) та ін. З'явилися вдалі спроби

історіософського аналізу унії та проблем унійності в житті України-Руси (В. Шевченко), ідентичності «українського католицизму» (С. Кияк), московської релігійно-політичної експансії, починаючи з часів Переяславської ради (В. Брехуненко), наукового дослідження української ранньомодерної духовної культури в європейському контексті (С. Йосипенко) та ін.

Українське сьогодення вимагає пошуку вагомих аргументів і історіософського обґрунтування закономірності впливу польського фактору на формування ренесансного світогляду українців, а тому наукове вивчення цієї проблеми є на часі. Це допоможе не стільки переосмислити і переоцінити історичний досвід духовно-культурних впливів і цивілізаційних взаємин двох слов'янських народів – польського та українського, а й сприятиме налагодженню тіснішої міжнародної і міждержавної співпраці на шляху до входження у європейське та світове співтовариство. Філософська об'єктивація цих та інших сегментів історичного розвитку польської та української нації дозволить створити несучий каркас нової моделі спільного розвитку європейських народів, а саме польського і українського в умовах нових суспільно-політичних трансформацій в Європі та світі.

Мета та завдання. У цій статті ми ставимо собі за мету здійснити комплексний історіософський аналіз польського впливу на формування ренесансних ідей та їх ініціацію в світоглядній структурі українського народу як запоруку його цивілізаційного та етнонаціонального поступу в умовах бездержавності. Досягнення мети зумовлює розв'язання таких завдань:

1. З'ясувати основні чинники проникнення ідей гуманізму на етнічні землі України-Руси, їх зміст та ідейно-світоглядні джерела.

2. Витлумачити провідні ідейно-концептуальні аспекти польського Відродження та висвітлити ступінь їхнього впливу на формування ренесансного світогляду українців.

3. Дати критичну оцінку наслідкам польського ренесансного фактору у процесі конфесіалізації церковно-релігійного життя України-Руси, що завершився Берестейською церковною унією.

Основний зміст статті. Незважаючи на те, що Річ Посполита не була ані першим, ані єдиним ренесансним осередком у Європі територіально, адже гуманістичні віяння проникали туди переважно з Богемії та Угорщини, а перші центри передренесансної доби заснували італієць Ф. Боунакорсі, німець К. Цельтісон, швейцарець Рудольф Аґрікола [2, с. 262], ренесансні ідеї в Речі Посполитій знаходили свою добру підтримку з боку польських королів. Сини Казимира IV (1447–1492 рр.) – Олександр I та Сигізмунд I, які заміщували один одного на королівському престолі, навчалися у Ф. Каллімаха і були ревними прихильниками Ренесансу [2, с. 263], що створювало сприятливі умови для конституювання ідей Відродження і забезпечення їм всеохоплюючого

впливу в межах польського соціуму. Ми це пояснюємо передусім тим, що цю країну, на відміну від багатьох інших країн Європи і, зокрема, сусідніх Німеччини та Богемії, не виснажувала релігійна боротьба і конфесійне протистояння.

Визначальну роль у формуванні ренесансної парадигми розвитку польської національної культури відіграла Католицька Церква. Розквіт ідей гуманізму в Речі Посполитій починається саме тоді, коли ідейними натхненниками та теоретиками польського Ренесансу стали представники духовенства. Саме це забезпечило йому стрімке поширення серед різних верств суспільства, чітку ідеологічну спрямованість і всезагальний характер. Церковні ієрархи часто виступали фундаторами гуманістичних студій, засновували колегіуми тощо [2, с. 264]. Особливістю польського гуманізму є те, що він позбавлений секуляризаційного диктату, світськості та язичницьких імпульсів, як то ми спостерігаємо в італійській версії Відродження. Польські гуманісти свої твори писали виключно латиною, що наряду із пізнавальною цінністю мало своє духовне значення, оскільки латина все ще залишалася мовою Божественної Літургії, а отже, сакральною.

Розвою ідей гуманізму на теренах Речі Посполитої значною мірою сприяла тогочасна польська демократія, релігійна терпимість та світоглядний плюралізм, які в наш час є не лише предметом активного вивчення, а й захоплення серед багатьох європейських учених. Ось як її характеризує відомий англійський науковець і публіцист Н. Дейвіс: «У світі, де наростала релігійна нетерпимість, Польсько-Литовська держава посіла окреме місце. На її великій території зі строкатим населенням існувала палітра католицьких, православних, юдейських і мусульманських громад ще до того, як лютеранство поширилося в містах польської Пруссії, а значна частина дворянства спокусилася кальвінізмом [...]. Тієї доби Польща справедливо пишалася як своєю роллю бастиону християнського світу супроти турків і татар, так і створенням першого в Європі притулку толерантності» [3, с. 250–251].

Між тим, усвідомлення цієї місії – бути «бастионом» християнського світу – згодом еволюціонувало від релігійної терпимості до необхідності навернення в лоно Католицької Церкви всіх своїх підданих, що, в свою чергу, загострило проблему національно-культурного і духовного самовизначення українського народу, який перебував у структурі річч-посполитського етнодержавного утворення. Дилема полягала в тому, що польські монархи не уявляли можливість національно-державного і духовно-культурного поступу Речі Посполитої без католицизму і політичної підтримку Апостольського Престолу, а український народ в той час змагав до виокремлення себе як нації з самостійним державним устроєм, духовно залишаючись у лоні Вселенського Православ'я. Показовими тут є світоглядна позиція «руського Демосфена» – Станіслава Оріховського (1513–1566 рр.),

котрий, як і багато інших мислителів епохи Відродження, не надавав особливого значення ідейно-богословським та церковно-літургичним розбіжностям між Католицькою та Православною Церквами, натомість наголошував на обґрунтуванні ідеї сарматської ідентифікації слов'янських народів і, зокрема, польського та українського: «Родом я із скіфського племені, рутенського народу. В обох випадках також сармат, тому що Русь, моя батьківщина, лежить у європейській частині Сарматії» [6]. Отже, як бачимо, Русь для С. Оріховського – це не лише територіальне, а й етнокультурне поняття.

Ренесансні тенденції в Речі Посполитій сприяли активному обґрунтуванню, а почасти й нав'язуванню ідей «польського сарматизму», втілення в життя яких мало відбуватися шляхом піднесення унійної доктрини на прапорах польсько-католицького потридентського тріумфалізму. Звісно, що руський народ, який тривалий період перебував в умовах бездержавності та іноземного політичного і духовно-культурного впливу, значно поступався полякам. У нього не було ані добре зорганізованих шкіл, ані вчителів, ані друкарень. В результаті дотику польського ренесансного, однак західно-католицького мислення, та зашкарублого східно-візантійського, в координатах якого руську книжну і церковну вченість намагалися утримати греки, загострилася потреба пошуку нової еклезіальної формули становлення етнонаціональної церковно-релігійної ідентичності. Пропагандистський рух з обох боків потребував кваліфікованого полемічного базису і, зокрема, друкованого слова не лише для того, щоб протистояти ідеологічному тиску католицьких полемістів, а й щоб інтегруватися в загальноєвропейський ренесансний процес. Як вихід, православні почали налагоджувати видавничу справу та закладати школи за західними зразками.

Проте, на відміну від католиків і навіть протестантів, їхній потенціал у цьому процесі був значно нижчий, а брак друкованої літератури – ще відчутніший. Цікавою з цього приводу є статистика, яку подає Г. Лужницький. За його спостереженнями, друкарня Києво-Печерської лаври за вісім років свого існування видала всього 11 творів; Львівська братська школа за тридцять два роки – лише тринадцять [8, с. 338]. Дещо краще справи склалися в друкарні Острозької академії. Тут, за той же час (тридцять років), було видруковано три десятки творів. Певного успіху у видавничій справі досягла й друкарня Віленського братства тоді, коли Почаївська, Дерманська та Луцька друкарні видали всього по декілька і то не зовсім популярних брошур [8, с. 338]. До цього варто додати ще й те, що на етнічних землях України-Руси мало хто знав латину, а тим паче читав чи писав нею. Найбільшою проблемою стало те, що знайомство з ренесансною літературою було доступне лише окремим, а точніше тим, хто міг читати латинську античну літературу в оригіналі. Не було й перекладів, як і не було осередків, де здійснювали б

перекладацьку діяльність. Відомо, що братські школи та друкарні, де це можна було робити, займалися перекладами і друкуванням церковно-богослужбової літератури, на яку був більший запит, а отже й фінансовий зиск.

Що ж до світоглядних джерел гуманізму епохи Відродження, їх походження, змісту, а відтак і ступені впливу на руський (український) соціум, над яким витав дух європейського ренесансу і формував духовний світ русина, то треба зазначити, що це не був головно польський вплив. Ідейне підґрунтя світоглядного та національно-релігійного самовизначення «народу рутенського» за умов бездержавності було оформлене щонайменше трьома векторно зорієнтованими напрямками: православно-консервативним, унійним та ренесансно-гуманістичним [7, с. 188]. Найяскравішим представником першого був, безперечно, Іван Вишенський, якому Д. Чижевський абсолютно безпідставно приписує «натхнення істинного пророка» і «талант від Бога» [11, с. 132]. Інтелектуально-духовна заскнілість цього ченця навпаки мала згубні наслідки для українського народу, оскільки він хотів «загнати» усіх русинів у монастирі і в «прокрустове ложе» візантійсько-ісихастського імперського «благочестя». Негативність його «місіонерської» діяльності полягає і тому, що вона «становила загрозу духовної ізоляції, набуття культурою стійких рис провінціалізму» [7, с. 183]. Що власне і сталося. Виняток тут складає хіба що доба митрополита Петра Могили, яка ознаменувала «золотий вік» Київської митрополії [12, с. 143-157].

Унійний напрям представляли єзуїти, серед яких найяскравішими представниками були Б. Гербест (1531–1593 рр.), П. Скарга (1536–1612 рр.), А. Поссевіно (1534–1611 рр.), Іпатій Потій (1541–1613 рр.), Мелетій Смотрицький (1577–1633 рр.), Петро Могила (1596–1647 рр.) та інші. Однак це були не лише ідейні натхненники унії, а передусім великі полемісти, просвітителі, борці за чистоту віри і єдність Західної та Східної церков. І якщо для польських єзуїтів першочерговим завданням було повернення руської пастви в лоно Католицької Церкви, то для руських ієрархів – утворення Київського патріархату в її структурі, однак із номінальною залежністю від Апостольського Престолу. В цілому бажаних результатів не досягли ні ті, ні інші.

Представників унійного напрямку об'єднувало спільне ставлення до ренесансного розвою, що йшов здебільшого в ногу з Реформацією та протестантизмом. Вони його просто відкидали, оскільки було за що. Схоже, їх менше за все цікавив той Ренесанс, який, за влучними узагальненнями Д. Чижевського, «мріяв про «ентузіазм», а справді зміг розвинути лише досить холодну риторіку»; Ренесанс, що «мріяв про вищу, всебічно розвинену людину, а справді досягнув лише панування егоїзму та сваволі»; Ренесанс, що «поставив собі метою дослідження природи, але природознавство ренесансу залишилося повне мрій та сприяло розвиткові «магії», алхімії, астрології»; Ренесанс, що

«різко критикував «забобони» та упередження старих часів, але сам залишився під владою забобонів, хоч до деякої міри і підновлених» [10, с. 220–221]. Вони стали предтечами іншого Ренесансу, Ренесансу церковно-релігійного, який відбувався в душі Католицької Церкви пострідентського періоду.

Ренесансно-гуманістичний напрям, виразником якого справедливо вважають С. Оріховського, був не такий розвинений. Це можна пояснити мовним бар'єром, відсутністю добре зорганізованого шкільництва, а головне університетської освіти, з якої виходили ці круті віражі повернення до «витоків», що мало свої як негативні, так і позитивні наслідки. Водночас, варто пам'ятати, що ренесансні віяння до Східної Європи, а отже й України-Руси прийшли із великим запізненням через те, що траєкторію його розвитку суттєво і доволі часто корегувала спочатку Реформація, а згодом і Контрреформація.

Ще більше на розвиток ренесансних ідей в Україні-Русі вплинула конфесіалізація церковно-релігійного життя, зумовлена Берестейською унією і приєднання Київської митрополії до Апостольського Престолу. Формування унійної доктрини та проголошення унії викликали гостру полеміку між католиками і православними Речі Посполитої, а її піднесення майже остаточно приглушило щойно розпочатий процес засвоєння традиції європейського Ренесансу. Між тим, дослідники у своїх твердженнях і оцінках розвитку ренесансних ідей України-Руси розходяться: одні схильні вважати, що «українська література XVI ст. не тільки має в собі лише малопомітні елементи Ренесансу; вона є в цілому незначна» [10, с. 222–223], а інші навпаки, намагаються довести, що ренесансно-гуманістичний напрямок в Україні-Русі добре представлений і багатий за ступенем інформативності. На цьому, услід за В. Нічик, наполягає, наприклад, В. Литвинов. Дослідник, зокрема, наголошує, що прояви гуманізму в його національній українській проекції варто шукати передусім не стільки у філософії, скільки у літературі, історії, живописі, музиці та архітектурі [7, с. 187].

Отже, становлення і подальше піднесення української національної культури було тісно пов'язане із загальноєвропейськими процесами Відродження. Проте відбувалося це здебільшого у контексті поширення ідей «польського сарматизму» та в душі Католицької Церкви пострідентського періоду та з метою навернення в її лоно «схизматиків» шляхом унії. Такий підхід сприймався по-різному: українська шляхта і духовенство підтримувала ідею унії, а позаієрархічні структури і, зокрема, православні братства та простолюд – ні.

Насправді лише з проголошенням Берестейської церковної унії (1596 р.) Київська митрополія опинилася в орбіті загальноєвропейських релігійних і культурних рухів. Уніатська Церква (теперішня назва – Українська Греко-Католицька Церква) зуміла зробити все для того, щоб руська паства не втратила автентичну національно-релігійну церковність і

духовну культуру загалом. В особі УГКЦ було створено власну національну церкву, яка, за словами російського вченого М. Дмитрієва, «відіграла величезну роль в історії українського і білоруського народів і є сьогодні надпотужною силою в духовному (і не лише духовному!) житті України та Білорусії» [4, с. 5]. Сьогодні участь УГКЦ у націє- та державотворчих процесах особливо очевидна. Її духовенство одне із перших стало на захист демократії та загальнолюдських цінностей під час Революції Гідності.

Висновки. В українській культурі періоду Ренесансу перехрещувалися впливи культури й духовності православного Сходу і католицького Заходу, ідей гуманізму, Реформації та Контрреформації. Векторно зорієнтовані філософські віяння, політико-ідеологічні стратегії та конфесіалізація церковно-релігійного життя в Речі Посполитій загострили проблему національно-релігійного самовизначення, що в підсумку підняло ментальність українців на рівень національної самосвідомості, осмислення себе як окремого народу з власною історичною пам'яттю, державністю та автохтонною культурою.

Польський вплив у його потриденській католицькій оправі був відчутний і у формуванні ренесансно-барокового типу української культури і духовності. У поберестьейський період західнокультурні впливи на українське середовище зміцніли вже настільки, що могли визначати характер, спосіб мислення та поведінку тогочасної суспільної еліти. Ключову роль тут, поза будь-яким сумнівом, відіграла поява власної вищої школи, статус та імідж якої визнавав чи не увесь світ. Тогочасна національна еліта демонструвала живий і діяльний зв'язок української духовної культури і книжної вченості із західноєвропейською. Сприймаючи ідеї гуманізму, просвітництва, вона стала віддзеркаленням демократизації українського соціуму.

Польські гуманісти та ідейні натхненники церковної унії приклали чимало зусиль для реанімації церковно-релігійного життя Києво-руського християнства за допомогою ін'єкції у вигляді богословських наукових надбань Католицизму. Курс на інтеграцію наявних духовно-культурних надбань і богословської науки, зокрема, у посттриденське католицьке середовище, а отже, і на інкорпорацію тогочасних літургійних, богословських та філософських надбань Католицької Церкви в український духовно-культурний і церковно-релігійний простір став особливо відчутним у добу митрополита Петра Могили.

Наприкінці XVI ст. на Заході спостерігається значне розширення інформації про Україну-Русь. Водночас ця інформація стає ширшою та різноманітнішою за змістом і характером. Між тим, ренесансний період є не такий колоритний, як бароковий, якому притаманні інші риси та тенденції і котрий своїм буянням в Україні значно відрізняється від ренесансного.

Посилання

1. Вишенський І. Твори / Іван Вишенський. – К.: Дніпро, 1986. – 186 с.
2. Дворнік Френсіс. Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Френсіс Дворнік / Пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2005. – 512 с.
3. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс / пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – 2-ге вид. – К. : Основи, 2008. – 1464 с.
4. Дмитриев М. Между Римом и Царьградом: Генезис Брестской Церковной Унии 1595 – 1596 гг. – М.: Изд-во. Московского университета, 2003. – 320 с.
5. Колодний А. Світобачення Івана Вишенського у контексті становлення українського богословського релігієзнавства // Релігієзнавство України: В 2-х книгах. Книга перша: Релігієзнавча думка України другого тисячоліття. – К., 2013.
6. Кралюк П. Великий європеєць Станіслав Оріховський [Інтернет-ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2013/11-11-01>.
7. Литвинов В. Україна в пошуках духовних пріоритетів (XVI ст.) / Литвинов Володимир // Україна і Ватикан в контексті культурно-цивілізаційного діалогу: історія та сучасність. Серія наукових збірників. – К., 2009. – Зб. № 3.
8. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Нарис історії Української церкви / Г. Лужницький. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с.
9. Франко І. Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність // Франко Іван Якович. Твори: В 20-ти томах. – К.: 1951 – 1956. – Т. 18.
10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1956. – 511 с.
11. Чижевський Д. Філософські твори. В чотирьох томах / Д. Чижевський / Під загальною редакцією В. С. Лісового. – Київ: Смолоскип, 2005. – Т. 2. – 264 с.
12. Шкрібляк М. «Золота доба» Київської митрополії і провідні тенденції конфесіалізації українського церковно-релігійного середовища у першій пол. XVII століття / Микола Шкрібляк // Українське релігієзнавство (Бюлетень Української Асоціації релігієзнавців і Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України). – К.: УАР, 2012. – № 66.